

Kutyłowska, Irena

Nieznane materiały źródłowe do dziejów Wąwolnicy z badań w 2000 roku

---

Archeologia Polski Środkowowschodniej 6, 129-141

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

IRENA KUTYŁOWSKA

NIEZNA NE MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE DO DZIEJÓW WĄWOLNICY Z BADAŃ W 2000 ROKU

Archeologiczne badania weryfikacyjno-sondażowe w Wąwolnicy na Wzgórzu Kościelnym – stan. 1 (ryc. 1) prowadzono w 2000 r. jako kontynuację rozpoznania z 1999 r. tej partii stanowiska, która obecnie stanowi plac przykościelny (I. Kutyłowska 2000a, 2000b). Plac ten jest modernizowany i położona nowa brukowana nawierzchnia ograniczyła w dużej mierze realizowanie szerszego programu prac wykopaliskowych w 2000 r. W jednym z powierzchniowych wykopów pod podsypkę takiej nawierzchni (układanej na alejce wiodącej do schodów na północno-wschodnim zboczu Wzgórza Kościelnego), zostało zadokumentowane tylko usytuowanie dwóch odkrytych tam murów oznaczonych jako mur nr 1A i mur nr 2A (ryc. 2).

Wykopy sondażowo-weryfikacyjne: 1/2000, 2/2000 i 3/2000 (ryc. 1, 3, 4) miały 36 m² powierzchni i wydobyto z nich 2.848 przedmiotów ruchomych w tym 1.441 wyrobów szklanych i ponad 50 metalowych o chronologii od wczesnego średniowiecza po współczesność (tab. 1, 2)

Do najważniejszych odkryć w 2000 r. należy odsłonięcie w wykopie 3/2000 wnętrza piwnicznego, z fragmentarycznie zachowaną partią sklepienną, wznoszoną łącznie z budową wschodniej i zachodniej ściany tego pomieszczenia szerokości 6,0 m na osi E-W (ryc. 4). Zachodnia ściana odkrytego pomieszczenia piwnicznego, oznaczona roboczo jako mur nr 3a, ma grubości 1,2 m, a wschodnia jego ściana, oznaczona jako mur nr 3, ma 3,0 m grubości tak, jak dotychczas zarejestrowane odcinki wzniesionego z inicjatywy Kazimierza Wielkiego obwodowego, miejskiego muru obronnego miasta Wąwolnicy (I. Kutyłowska 2000a, s. 174). Tak solidne mury odkrytej piwnicy wskazują, że jest to najniższa kondygnacja budowli wieżowej, która konstrukcyjnie związana ze wschodnim odcinkiem miejskiego muru obwodowego przeznaczona była do funkcji obronnych. Natomiast, jej szerokość wynosząca 6 m oraz murowane sklepienie jednoznacznie świadczą o funkcjach mieszkalnych tej wieżowej budowli ponieważ baszty, sytuowane w obwodach murów miejskich i przystosowane tylko do funkcji obronnych były mniejsze oraz nie miały sklepionego podpiwniczenia. Odkryte, na krawędzi wschodniego zbocza Wzgórza Kościelnego, partie piwniczne wąwolnickiej wieżowej budowli mieszkalno-obronnej z czasów Kazimierza Wielkiego oznaczone zostały jako wieża I/E. Przy zachodniej ścianie wieży I/E odsłonięto też dostawiony i płytko posadowiony w stropie warstwy 1, tj. lessu calcowego, mur z łamanego kamienia wapiennego oznaczony jako mur nr 4 (ryc. 4), stanowiący najpewniej fundament przypory skarpowej – być może narożnej i w górnych partiach przewiązanej z tą wąwolnicką budowlą Kazimierza Wielkiego.

Dalsze badania pozwolą odczytać długość obronno-mieszkalnej wieży I/E oraz stwierdzić, czy i na ile wysunięta była przed lico obwodowego muru obronnego miasta Wąwolnicy, być może analogicznie jak budowle wieżowe w obwodzie zamków wzniesionych przez Kazimierza Wielkiego w Lublinie i Kazimierzu Dolnym. Domysł taki jest uzasadniony skoro rozpoznana w 1999 r. wąwolnicka świątynia św. Wojciecha z czasów Kazimierza Wielkiego, usytuowana w sąsiedztwie wieży I/E na wschodnim zboczu Wzgórza Kościelnego, jest dwupoziomowa i ma partię prezbiterialną wysuniętą na zewnątrz linii murowanego obwodu obronnego tak samo, jak lubelska zamkowa kaplica św. Trójcy, fundacji tego władcy (I. Kutyłowska 2000a, s. 174, 175; 2000b, s. 57).

W trakcie dotychczasowych badań zadokumentowane też zostały, w lubelskich i wąwolnickich dziełach architektonicznych fundacji Kazimierza Wielkiego, wspólne cechy warsztatu budowlanego. Jedną z nich jest stosowanie szklawionej cegły palcówki. W odsłonięte mury z łamanego kamienia wapiennego wieży I/E wmurowana została, zapewne jako odpad budowlany, cegła palcówka, o uchwytnych wymiarach 9,0 cm x 12,7 cm, pokryta niebieskawo-zielonym szkliwem i takie samo szkliwo występuje również na ceglach palcówkach w murach z czasów Kazimierza Wielkiego lubelskiej zamkowej kaplicy św. Trójcy (I. Kutyłowska 1999, s. 54).

W wykopach z 2000 r. potwierdzone zostały także obserwacje poczynione podczas nadzorów w 1999 r. o dużych niwelacjach na Wzgórzu Kościelnym w obrębie dzisiejszego placu przykościelnego. W ich wyniku, w najbliższym otoczeniu obu świątyń less calcowy tj. warstwa 1 występuje tuż pod darnią na głębokości 0,2-0,5 m (I. Kutyłowska 2000b, fot. 2, 3). Głównie w wyniku tych niwelacyjnych prac ziemnych zdecydowana większość pozyskanego ruchomego materiału zabytkowego znalazła się na wtórnym złożu w warstwach przemieszanych bądź przemieszanych i przemieszczonych (tab. 1 i 2). Na pierwotnym złożu zachowała się jedynie warstwa 2 odsłonięta w wykopach 1/2000 i 2/2000 w południowej partii placu przykościelnego z zabytkami o chronologii od wczesnego średniowiecza po XIX w. (tab. 1). Natomiast, już warstwa 3 jest zasypowa z przemieszonym materiałem zabytkowym, którego chronologia wskazuje, że w mieszkalno-obronnej wieży I/E piwnicę (ryc. 4) użytkowano tylko do końca XVII w. (tab. 1), a wkopane w warstwę 2 groby 4 i 5 (ryc. 3) można najwcześniej datować na koniec XVIII – początek XIX w. (tab. 1 – wykop 1/2000). Takie datowanie grobów 4 i 5 znajduje też potwierdzenie w chronologii zabytków ruchomych z warstwy 4 (tab. 1), stanowiącej jeszcze w XIX w. poziom chodzenia na Wzgórzu Kościelnym

Tab. 1. Wąwolnica, woj. lubelskie, Wzgórze Kościelne; stan. 1. Badania w 2000 roku. Zestawienie zabytków ruchomych z poszczególnych warstw.

wykop z zabytkami szklanymi	warstwa	ceramika naczyniowa						kafle	metal	kość	szkło	wyróżnione
		VIII-IX	X-XIII	XIII	XIV-XV	XVI-XVII	XVIII-XIX					
2/2000	12 osadnicza	-	-	1	20	8	3	-	3	1	7	-
3/2000		-	-	1	20	8	6	2	2	3	3	cegła szklwiona, fajans, porcelana
1/2000	11 niwelacyjna	-	-	3	52	16	9	3	4	2	12	cegła szklwiona
2/2000		-	-	4	46	10	3	-	4	1	4	-
1/2000	10 osadnicza	1	2	-	31	4	2	-	2	-	3	grzebień z bakielitu
1/2000	9 zasypowa	3	13	-	33	9	8	-	-	1	2	dachówka
1/2000	8 nasyt	-	-	1	4	1	-	-	1	-	-	ostroga żelazna
1/2000	7 osadnicza	-	3	-	51	5	5	-	3	1	5	buła żelazna
2/2000		-	1	-	19	4	3	3	-	1	3	-
3/2000		-	1	-	31	26	8	-	5	4	47	nakrętka z ebonitu
1/2000	6 zasypowa	-	6	2	28	8	5	-	2	-	1	plytka z ebonitu, piasek z kości
1/2000	5	3	7	4	109	19	9	-	3	8	8	polepa
2/2000		2	9	-	88	31	16	-	4	8	20	grot z bełtu kuszy
3/2000	niwelacyjne	-	2	5	120	31	10	-	7	5	95	cegły szklwione, porcelana
3/2000		5a	-	-	2	40	34	4	2	8	13	1186
1/2000	4 osadnicza	-	2	-	5	5	5	-	-	1	5	-
2/2000		-	-	-	19	3	6	-	2	4	8	obrączka (?) szklana
1/2000	3 zasypowa	-	7	-	3	5	13	-	-	-	1	polepa
3/2000		-	-	1	23	19	-	-	3	11	27	węgle drzewne
1/2000	2 osadnicza	-	12	2	22	11	9	-	-	2	-	-
2/2000		-	4	-	6	3	5	-	-	1	4	-

i cmentarzu grzebalnym w południowo-zachodniej partii dzisiejszego placu przykościelnego. O niewielkim zasięgu tego cmentarza świadczy brak wkopanych w warstwę 1 (less calcowy) grobów w usytuowanym obok wykopie II z 1999 r. oraz w wykopie 2/2000 (ryc. 1). Zakłócenie pierwotnej stratygrafii na Wzgórzu Kościelnym nastąpiło w początkach XIX w., kiedy w wyniku przeprowadzonych dużych prac ziemnych odłożyła się niwelacyjna warstwa 5. W wykopie 3/2000 stanowi ona kolejny tj. drugi poziom zasypu piwnicy wieży I/E (ryc. 4). Powstanie tego zasypu (z gruzem rozbiórkowym)

poprzedzone zostało zlikwidowaniem ruin górnych partii obronno-mieszkalnej wieży I/E oraz przyległego, wschodniego odcinka muru obwodowego jak też zapewne budowli, której narożnik został zadokumentowany w 2000 r. jako mur nr 1A (ryc. 3). Natomiast, na południowej partii dzisiejszego placu przykościelnego nasypem niwelacyjnej warstwy 5 zlikwidowano pierwotny spadek zboczy Wzgórza w kierunku południowym. Na uporządkowanym z gruzu i wyrównany terenie placu przykościelnego wystawiono dwa równoległe, kamienne mury szerokości tylko 0,6 m. Jeden z nich, ozna-

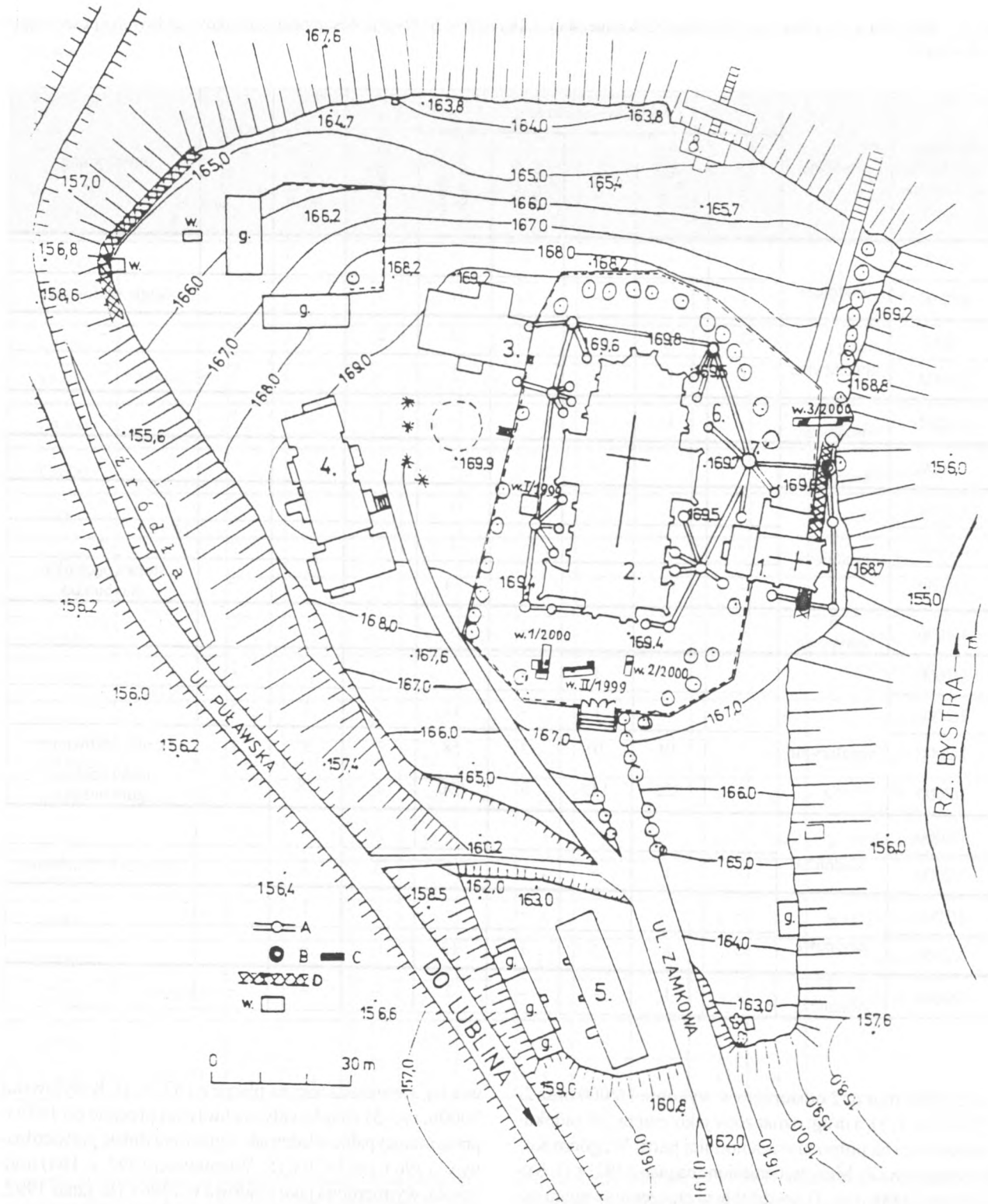
Tab. 2. Wąwolnica, woj. lubelskie, Wzgórze Kościelne; stan. 1. Badania w 2000 roku. Zestawienie zabytków szklanych z poszczególnych warstw.

wykop z zabytkami szklanymi	warstwa	pucharki – szklanki					butelki	szyby	szkliwo: grudki, spieki	wyróżnione
		stopka	brzeżi wywinięte	dno	brzeżi proste	partie środkowe				
2/2000	12 osadnicza	–	–	–	–	5	2	–	–	–
3/2000		1	–	–	–	1	1	–	–	cegła szklwiona
1/2000	11 niwelacyjna	3	1	–	–	2	2	1	3	–
2/2000		1	1	–	–	2	–	–	–	–
1/2000	10 osadnicza	–	1	–	–	–	1	–	1	–
1/2000	9 zaspowa	–	–	–	–	2	–	–	–	–
1/2000	7 osadnicza	–	–	–	–	1	–	3	1	–
2/2000		–	–	–	–	1	2	–	–	–
3/2000		–	11	7	–	24	1	2	–	stopka pucharka, dno butelki
1/2000	6 zaspowa	–	–	–	–	1	–	–	–	–
1/2000	5 niwelacyjne	–	–	1	–	–	–	–	7	–
2/2000		–	–	1	–	13	–	1	5	–
3/2000		–	19	10	3	58	1	3	1	cegła szklwiona
3/2000	5a	–	323	142	9	690	1	18	–	bańka szklana, góra butelki
1/2000	4 osadnicza	–	–	–	–	3	–	2	–	–
2/2000		–	1	–	–	2	3	2	–	obrączka (?) szklana
1/2000	3 zaspowa	–	–	–	–	–	–	1	–	–
3/2000		–	8	3	1	15	–	–	–	–
2/2000	2 osadnicza	–	1	–	–	3	–	–	–	–

czony jako mur nr 2 odsłonięto w wykopie 1/2000 oraz 2/2000 (ryc. 1, 3), a drugi oznaczony jako mur nr 2A zadokumentowano na północno-wschodniej partii Wzgórza Kościelnego (ryc. 2). Mury te, naniesione na plan z 1821 r. (I. Kutylowska 2000b, ryc. 3), wydzieliły w otoczeniu świątyni zasięg placu przykościelnego w związku z przejściem pod zarząd miasta Wzgórza Kościelnego po likwidacji konwentu łysogórskich benedyktynów w 1819 r. (S. Wiśniewski 1992, s. 95).

W nowych podziałach własnościowych, po 1819 r., ogrodzeniowym murem nr 2 wydzielono własność kościelną, nowej już świeckiej wąwolnickiej parafii, od miejskiej zabudowy na południowej partii Wzgórza Kościelnego. W zabudo-

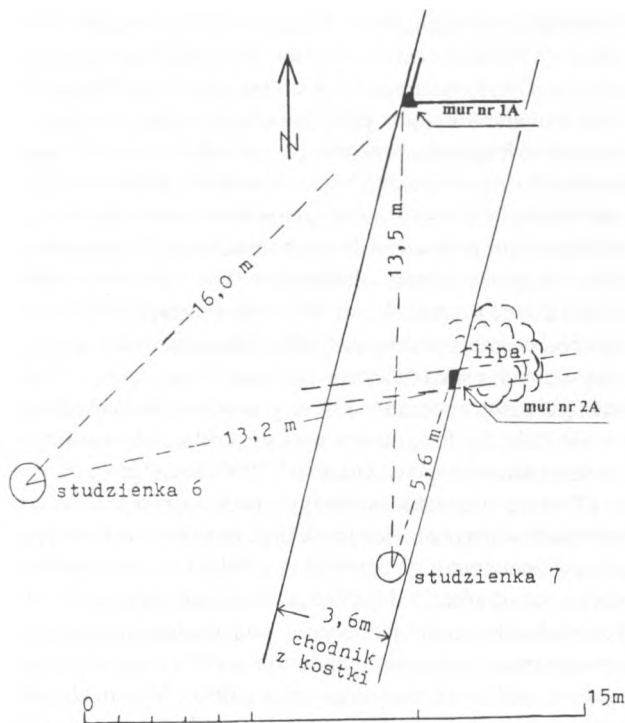
wie tej, zamieszczonej na planie z 1821 r., (I. Kutylowska 2000b, ryc. 3) znajdowały się budynki przejęte po 1819 r. przez municypalne władze jak: szpital-przytułek, potwierdzony w 1796 r. i w 1830 r. (S. Wiśniewski 1992, s. 104) oraz szkoła, wymieniona jako rządowa w 1796 r. (E. Janas 1992, s. 85-86) i funkcjonująca tam aż do 1938 r., kiedy zakończono prace przy budowie obecnej szkoły na placu po cmentarzu grzebalnym i kościele św. Marii Magdaleny (S. Wiśniewski 1992, s. 103, 111). Przy farnym kościele św. Wojciecha, w południowo-zachodnim narożniku nowozagospodarowanego w latach 1819-1821 placu, ale już tylko po północnej stronie muru nr 2 i w nasypowej warstwie 5, dalej chowano zmarłych – groby 1, 2, 3 (ryc. 3) z zaspami wyróżnionymi jako war-

Ryc. 1. Wąwolnica, woj. lubelskie, Wzgórze Kościelne-stan. 1. Badania sondażowo-weryfikacyjne w 1999 r. i 2000 r. na terenie wydzielonego parkanem placu przykościelnego.

Oznaczenia: 1 – świątynia św. Wojciecha fundacji Kazimierza Wielkiego, a obecnie sanktuarium Matki Bożej Kębelskiej; 2 – neogotycki kościół św. Wojciecha; 3 – plebania; 4 – Dom Pielgrzyma; 5- dom organisty; 6, 7 – studzienki burzówki wykorzystane do lokalizacji murów nr 1A i 2A na ryc. 2; g – budynki gospodarcze; A – rowy i studzienki tzw. burzówki; B – studzienki burzówki w których zlokalizowano miejski mur obronny z czasów Kazimierza Wielkiego; C – mury zlokalizowane w wykopach sondażowo-weryfikacyjnych; D – przebieg przeszędzonych odcinków miejskiego muru obronnego; w. – wykopy badawcze z 1999 r. i 2000 r.

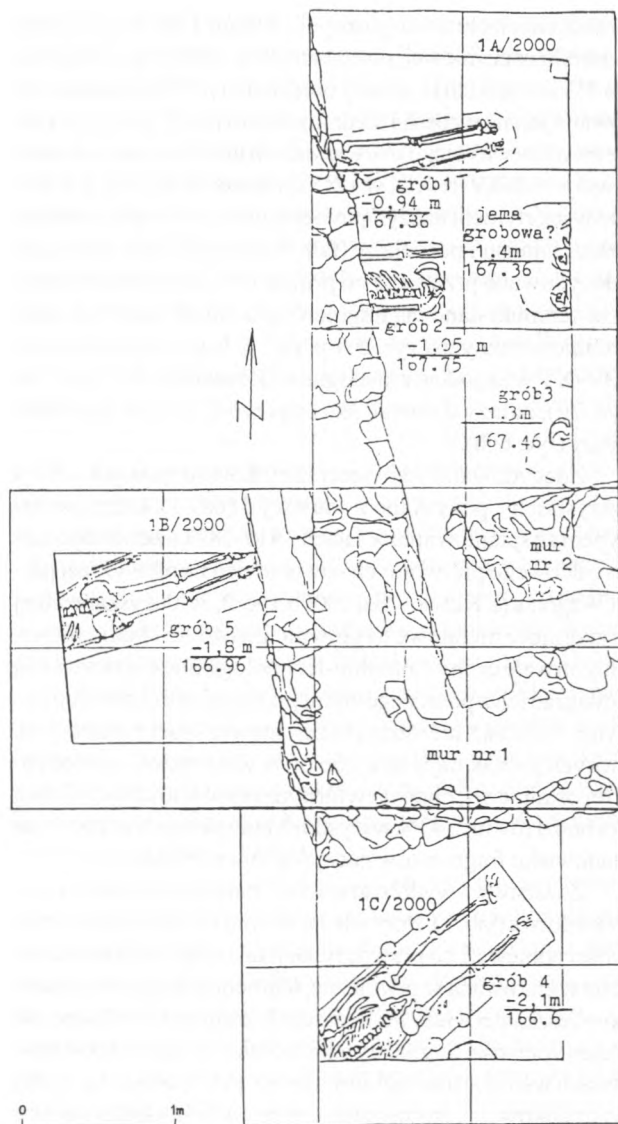
Rycinę wykonała autorka nanosząc – według własnych pomiarów oraz Agnieszki Stachyry – wykopy badawcze oraz rowy i studzienki burzówki na podkład geodezyjny uzyskany z Urzędu Gminy w Wąwolnicy.

Ryc. 2. Wąwolnica, woj. lubelskie, Wzgórze Kościelne – stan. 1. Usytuowanie murów zlokalizowanych i zadokumentowanych w wykopach pod brukowaną nawierzchnią układaną w sierpniu 2000 roku.

stwa 6 (tab. 1). Jednak, nie było to zgodne z obowiązującymi od końca XVIII w. zarządzeniami zabraniającymi chowania zmarłych na przykościelnych cmentarzach w przestrzeni miejskiej i zapewne zdecydowana postawa administracji państwowej wymusiła na wawolnickich władzach miejskich przeznaczenie w 1824 r. na cmentarz grzebalny niewielkiego nieużytku należącego do wsi Mareczki (Wiśniewski 1992, s. 105).

Po 1821 r. na Wzgórzu Kościelnym odkładała się warstwa 7 jako akumulacja kolejnych poziomów chodzenia aż do 1924 r. (ryc. 4, tab. 1). Tylko, w obrębie likwidowanego po 1824 r. cmentarza przykościelnego odkładanie się warstwy 7 zostało przerwane budową dużej, murowanej dzwonnicy umieszczonej na planie z 1869 r. oraz na zdjęciach sprzed 1924 r. Na tych zdjęciach dzwonnica usytuowana jest w przedłużeniu ku zachodowi ogrodzeniowego muru nr 2 wówczas zwieńczonego falistą dachówką. Znalazło to potwierdzenie w wykopie 1/2000, gdzie wyraźnie południowo-zachodni narożnik dzwonnicy posadowiony jest na zachodnim, rozebranym odcinku muru nr 2 i na zlikwidowanym cmentarzu po jego północnej stronie (ryc. 3). Z wkopami pod fundament dzwonnicy związane jest odłożenie się wyróżnionych warstw 8 i 9 (tab. 1), a po jej wystawieniu zapewne około 1869 r. odkładała się, na tej partii Wzgórza Kościelnego, warstwa 10 jako poziomy chodzenia do 1924 r. Kolejna warstwa 11, wyróżniona w wykopach 1/200 i 2/2000, to głównie gruz pochodzący z rozbiórki muru nr 1 tj. dzwonnicy i ogrodzeniowego

Ryc. 3. Wąwolnica, woj. lubelskie, Wzgórze Kościelne – stan. 1. Wykop 1/2000 z podziałem na odcinki: 1A/2000, 1B/2000 i 1C/2000 oraz odkryte mury i groby.

muru nr 2 w 1924 r., kiedy wokół wystawionego w latach 1907-1914 neogotyckiego kościoła św. Wojciecha porządkowano plac przykościelny, a powiększoną jego powierzchnię przed frontem tej świątyni wygrodzono stojącym do dziś murowanym parkanem z kutymi elementami (J. Żywicki 1997, s. 292). Warstwa 12 to wyrównywane po 1924 r. niwelacjami o różnym zasięgu współczesne poziomy chodzenia.

Ruchomy materiał zabytkowy, pozyskany w 2000 r. z przebadanych nawarstwień, ma szerokie ramy chronologiczne od wczesnego średniowiecza po współczesność (tab. 1, ryc. 5-7). Pochodzi on jednak głównie z warstw przemieszanych oraz przemieszczonych i dlatego można go traktować prawie wyłącznie tylko jako świadectwo intensywności użytkowania wawolnickiego Wzgórza Kościelnego w poszczególnych

przedziałach chronologicznych. Wśród 1263 fragmentów ceramiki naczyniowej, pozyskanych w 2000 r., najmniej, tylko 8% wszystkich i z zasady bardzo małych fragmentów datowana jest na wczesne średniowiecze (ryc. 5: a, e-g, l). Także niewiele więcej tj. 10% wszystkich ułamków naczyń datowana jest na XVIII-XIX w. i 21% wszystkich na XVI-XVII w. kiedy asortyment naczyń powiększył się o wyroby z metalu, szkła, fajansu i porcelany (tab. 1). W tej grupie znalezisk zdecydowaną przewagę bo prawie 61% wszystkich ułamków ceramiki stanowią fragmenty glinianych naczyń późnośredniowiecznych (ryc. 5: l-p, ryc. 6: b-g) i na ten okres tj. XIV-XV w., zgodnie z analogiami (J. Sztetyło 1978, ryc. 54, ryc. 70), należy datować ostrogę (ryc. 6: a) oraz grot bełtu kuszy (ryc. 6: h).

Zdecydowanie najwięcej zabytków ruchomych – 67% wszystkich – pozyskano z warstwy 5 (tab. 1), która jest nasypem ze splantowania w latach 1819-1821 aż do stropu lesu calcowego pierwotnych nawarstwień na najwyższej partii Wzgórza (I. Kutylowska 2000b, ryc. 2, 3). Pozyskane z niej przedmioty metalowe to głównie gwoździe i haki których długotrwałe cechy formalno-technologiczne nie pozwalają powiązać ich z poszczególnymi przedziałami chronologicznymi. Podobnie, nie można bliżej datować kości zwierzęcych, których jednak najwięcej, bo 50% wszystkich, wydobyto z tej osadniczej, choć na wtórnym złożu warstwy 5. Z niej pochodzi również 43% wszystkich pozyskanych w 2000 r. na stanowisku fragmentów naczyń glinianych (tab. 1).

Z warstwy 5 wydobyto również najwięcej spieków i grudek szklawa (tab. 1). Przy ich datowaniu nasuwają się wątpliwości ponieważ, co prawda tylko jedna cegła szklawiona została wmurowana w piwniczne, kamienne sklepienie obronno-mieszkalnej wieży I/E z czasów Kazimierza Wielkiego, ale różnej wielkości fragmenty takich cegieł wystąpiły też w warstwach wśród gruzu rozbiórkowego. Przywołując tu, wyżej wzmiankowane, zastosowanie w murach lubelskiej kaplicy św. Trójcy z czasów Kazimierza Wielkiego szklawionych palcówek, należy brać pod uwagę możliwość funkcjonowania w XIV w. warsztatów szklarskich nie tylko w Lublinie ale też w Wąwolnicy. W Lublinie na Czwartku warsztaty szklarskie datowane są na XII-XV w. (M. Sułowska 1975, s. 154-157). W Wąwolnicy, poza szklawionymi cegłami, już na XIV w. należało by datować przynajmniej niektóre silnie spatinowane (o nieczytelnych już pierwotnych cechach szkła) fragmenty tzw. fletowatych kielichów (ryc. 7: a, b), pozyskanych w 1999 r., a wydobyte z nawarstwień odłożonych przed pożarem miasta w 1567 r. koniczne szklanice o szerszym dnie i ze stopką wykonaną prawdopodobnie ze spiralnie owiniętej nici szklanej (ryc. 7: c) można datować jeśli nie na XV w. to na początek XVI w. Analogiczne naczynia (I. Kutylowska 1996, ryc. 7: a-k) pozyskano też w pobliskim Wojciechowie podczas badań archeologicznych przy murywanym, trójdzielny dworze, funkcjonującym od końca XIV w. do początków XVI w. (I. Kutylowska 1996, s. 67, ryc. 7: a-i). W wojciechowskiej siedzibie magnackiej życie dworskie zamiera po śmierci w 1527 r. Jana Pileckiego, starosty lubelskiego (I. Kutylowska 1996, s. 68) i nie znaleziono tam już ani jednego

fragmentu tzw. pucharków dzwonowatych popularnych od końca XVI w. przez cały XVII wiek. Natomiast, na wąwolnickim Wzgórzu Kościelnym w przemieszanych i przemieszczanych nawarstwieniach, powyżej niwelacyjnej warstwy 5, znaleziono fragmenty brzegów, partii środkowych oraz stopki pucharków dzwonowatych (tab. 2) o silnie skorodowanych powierzchniach i nieczytelnej pierwotnej barwie (ryc. 7: e, f) bądź z możliwym jeszcze do odczytania lekko niebieskawym (ryc. 7: d, g) czy zielono-oliwkowym (ryc. 7: h) zabarwieniu przezroczystego szkła. Tą ostatnio wymienioną zielono-oliwkową barwę mają prawie wszystkie ułamki naczyń szklanych pozyskanych z wyróżnionego poziomu 5a w warstwie 5 stanowiącej zasyp z początku XIX w. piwnicy wąwolnickiej wieży I/E (tab. 2). Fragmenty naczyń szklanych wydobyte z wyeksplorowanego w wykopie 3/2000 zasypu piwnicy wieży I/E mają tylko lekko srebrzysty bądź tęczyowy nalot, dobrze zachowaną przezroczystość oraz wyraźnie widoczne pęcherzyki powietrza i to pozwala domyślać się, że nie przebywały w środowisku z dużą ilością związków organicznych. Tworzą bardzo duży i jednorodny pod względem cech technologicznych szkła zbiór stanowiący 88% wszystkich zabytków szklanych pozyskanych w 2000 r. W tym zbiorze szkła wyróżniono najwięcej środkowych i górnych partii naczyń stosunkowo rzadko zakończonych tylko krawędzią (13 fragmentów), a częściej wyróżnionym i wywinętym na zewnątrz brzegiem (350 fragmentów) oraz najczęściej w całości zachowanych dolnych partii (tab. 2) o średnicach den w granicach 4,5 cm x 5,5 cm (ryc. 7: k, l, m, p). Bardzo liczne, w zbiorze, górne partie naczyń zakończonych w różnym stopniu wywinętym na zewnątrz brzegiem wiązane są zawsze z pucharkami dzwonowatymi, których solidne stopki najczęściej zachowują się w nawarstwieniach kulturowych, a ani jednej takiej stopki nie uzyskano z omawianej tu warstwy 5 (i 5a) w wykopie 3/2000 (tab. 2). Z fragmentów pozyskanych z wyróżnionego poziomu 5a udało się natomiast wykleić na całej wysokości dwa naczynia o wywinętym na zewnątrz brzegu i rozchylonych ściankach przechodzących bezpośrednio w dolną partię zakończoną dnem bez wyróżnionej stopki (ryc. 7: k, l). Z tymi dolnymi partiami, wyłącznie reprezentowanymi w tym zbiorze, nie udało się jednak zrekonstruować na całej wysokości naczynia o rozchylonych ściankach zakończonych tylko krawędzią (ryc. 7: l, o), bez wyróżnienia partii brzegowej jako wywinętego kołnierza. Identyczne cechy technologiczne, łącznie z barwą, fragmentów jednego rodzaju partii przydennych oraz środkowych przy wyróżnionych dwóch typach brzegów (tab. 2) pozwala wnioskować, że w tym wąwolnickim zbiorze mogą być reprezentowane dwie odmiany naczyń typu szklanki: odmiana 1 – o brzegu zakończonym tylko krawędzią (ryc. 7: l-m, o-p) oraz odmiana 2 – o brzegu w różnym stopniu wywinętym w rodzaj dookólnego kołnierza (ryc. 7: k, l). Należało by się więc liczyć z możliwością, że na innych stanowiskach można by też wyróżnić fragmenty obu zaprezentowanych tu odmian naczyń typu szklanka ponieważ trudno wnioskować, że zbiór wąwolnicki jest wyjątkowy. Wówczas kryterium do wyróżnienia wąwolnickiej odmiany 2 szklanek może być występo-

wanie wywiniętych brzegów łącznie z dnami o średnicach w granicach 4,5 cm – 5, 5 cm tj. takich jak najczęściej spotykane średnice stopek pucharków dzwonowatych. Jednak, bardziej prawdopodobnym wydaje się, iż omawiany jednorodny wawolnicki zbiór dwóch odmian szklanek jest zestawem „odpadów” tj. nieudanych wyrobów, przeznaczonych na stłuczkę czego można się domyślać, biorąc pod uwagę możliwości, że nie przekraczające 10 cm wysokości zrekonstruowane egzemplarze odmiany 2 wawolnickich szklanek wykonane zostały ze zbyt małej ilości masy szklanej nabranej na puszczel i po uformowaniu na ich wysokości stopki z nóżką czasza pucharka dzwonowatego byłaby bardzo mała, a samo naczynie utraciło charakterystyczne proporcje tego typu wyrobów. Uwagi powyższe mogą dotyczyć również wyróżnionej tu odmiany 1 szklanek Jako argument przemawiający za powyższymi przypuszczeniami należy wymienić znaną w wykopie 3/2000 jedną stopkę pucharka dzwonowatego (ryc. 7: h) o takiej samej zielono-oliwkowej barwie i cechach technologicznych szkła jak ułamki naczyń omawianego zbioru z warstwy 5 i wyróżnionego w niej poziomu jako warstwa 5a. Nieudanym wyrobem przeznaczonym na stłuczkę może być też dolna partia butelki z soplem szklanym, który połączył głęboko wciśnięte dno ze ściankami bocznymi (ryc. 7: j), a już na pewno nieudanym półwyrobem jest fragment małej bańki szklanej z uwięzionym w jej ściance bardzo dużym pęcherzem gazowym (ryc. 7: n). Zarówno dolna partia butelki jak i bańka szklana wykonane są z charakterystycznego dla tego zbioru zielono-oliwkowego, przezroczystego szkła z drobnymi gazowymi pęcherzykami. Niezależnie od tego czy omawiany tu zbiór, wykonany z jednorodnej technologicznie masy szklanej, potraktujemy jako zestaw gotowych wyrobów łącznie z półproduktem tj. bańką szklaną, czy jako nieudane wyroby przeznaczone na stłuczkę, jest on świadectwem obecności warsztatu szklarskiego na wawolnickim Wzgórzu Kościelnym w XVII wieku. Działalność tego warsztatu została najpewniej niespodziewanie przerwana, jak można się domyślać z „masowej” wręcz ilości i jednorodność pozyskanych z jednego miejsca fragmentów wyrobów szklanych, podczas burzliwych wydarzeń wojennych, które nie ominęły też Wawolnicy zarówno w połowie XVII w. jak i na samym początku XVIII stulecia (I. Kutylowska 2000b, s. 67). Potłuczone szkła przetrwały w warstwach, gruzowych bez odpadów organicznych, aż do prac porządkowych i niwelacyjnych prowadzonych na Wzgórzu zarówno na początku XIX w. jak i w XX wieku.

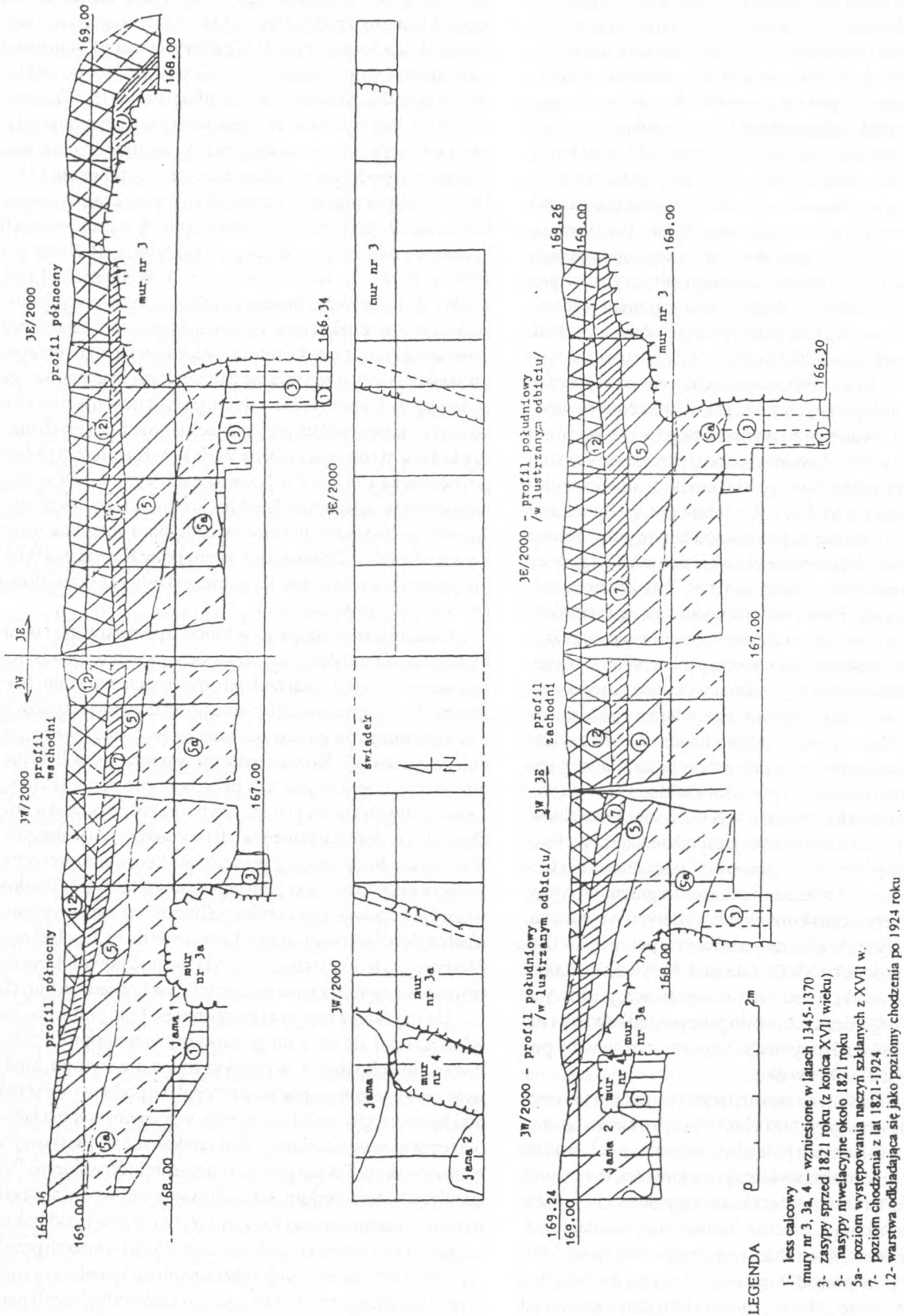
Z wyeksplorowanych nawarstwień pozyskano też fragmenty szkła okiennego w tym z lanych szyb okiennych oraz z wykonanych w formach butelek, które należy datować na XVIII-XIX w. i nie można wykluczyć możliwości, iż wówczas również działał tam warsztat szklarski zaopatrywany w masę szklaną dostarczaną z pieców hutniczych, działających w okolicach dzisiejszej wsi Huta, położonej w odległości 3 km na południowy-zachód od Wawolnicy. Przy tej wsi w końcu XIX w. odnotowano „Huta .... przed kilku dziesiątkami lat powstała na wycinkach lasów, do obszernych niegdyś dóbr ks. ks. Czartoryskich, a jeszcze dawniej do starostwa wawol-

nickiego należących. W czasie rudowania lasów tutejszych wyrabiano tu szkło; stąd nazwa wsi” (SGKP). Na mapie austriackiej z 1915 r. wieś ta nazywa się „Huta” natomiast, na mapie kwatermistrzowskiej z 1836 r. umieszczona jest tam nazwa „Huta Szklą” (ryc. 8). Czartoryscy nabyli starostwo wawolnickie wraz z miastem w 1829 r. i wkrótce po 1831 r. utracili skonfiskowane na rzecz skarbu państwa (S. Wiśniewski 1992, s. 96). Być może dopiero wówczas zaprzestano ostatecznie wytopu szkła w sąsiedztwie Wawolnicy – choć bardziej prawdopodobnie mogło to mieć miejsce już około 1819-1821 r. kiedy łysogórscy benedyktyni opuszczali Wzgórze Kościelne. Wśród rzemiosł wymienianych w zachowanych lustracjach miasta Wawolnicy nie ma szklarzy (R. Szczygieł 1996, s. 61, 67; E. Janas 1996, s. 83; S. Wiśniewski 1996, s. 108), ale też wyżej cytowana informacja mówi o wycinaniu lasów i wytopie szkła na gruntach należących do starostwa wawolnickiego, a nie do miasta. Wawolnicką wytwórczość szklarską należy więc wiązać z działalnością gospodarczą w dawnych dobrach królewskich, poświęconych na Płaskowyżu Nałęczowskim przy traktach komunikacyjnych między Lublinem i przeprawami na Wiśle koło Kazimierza Dolnego (Sochacka 1987, s. 29). Na obszarach tego, w XIV w. największego w sąsiedztwie Lublina, królewskiego klucza majątkowego znajdowały się wówczas stare służebne wsie: Kowala, Strzelce i Drzewce i lokowane przez Kazimierza Wielkiego miasta królewskie Kazimierz (Dolny) i Wawolnica (A. Sochacka 1996, s. 14-42).

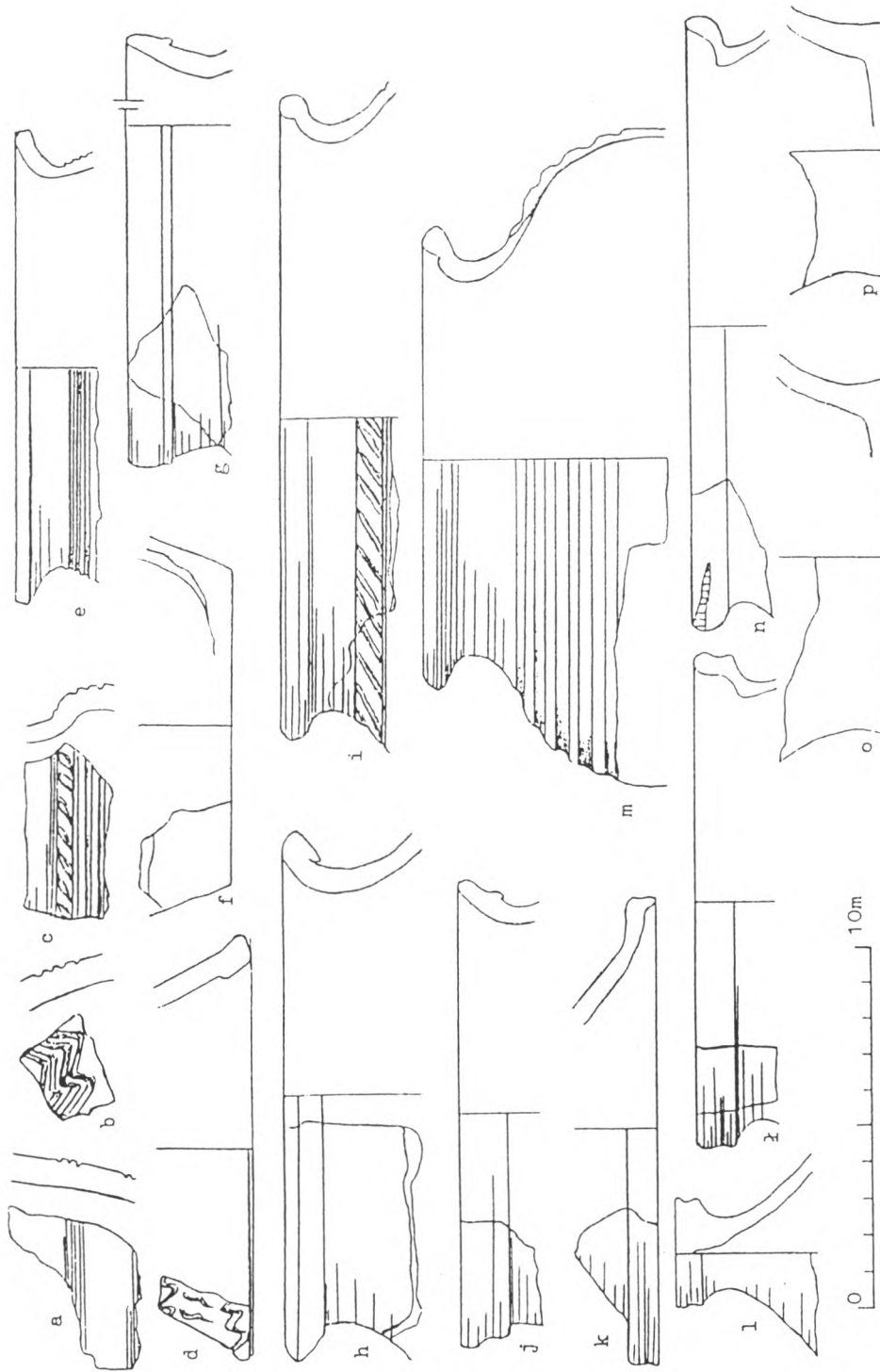
Rudami nazywano piece w których pozyskiwano i obrabiano żelazo z rud darniowych występujących w błotnistych i pobagiennych dolinach rzek na obszarze całego kraju. Niezbędne do tych pieców olbrzymie ilości drewna pozyskiwano z systematycznego karczowania lasów co nazywano „rudowaniem lasów”. Równie masowa wycinka lasów była nieodzowna na opał w piecach przy wytopie masy szklanej z kwarcowych ziaren piachu. Wytwórczość szklarska uruchomiona w dobrach królewskich na Płaskowyżu Nałęczowskim miała do dyspozycji piaszczyste kemy złodowacenia środkowopolskiego przy jego południowej krawędzi Płaskowyżu Nałęczowskiego i obfitą roślinność na jego wyniesieniach z głębokimi wąwozami. Odlesienie dużych połaci tego Płaskowyżu było niezbędne w XIV w. pod nowolokowane tam osady i zagęszczającą się sieć traktów komunikacyjnych.

Do uzyskania masy szklanej drewno było potrzebne nie tylko na opał ale też z niego otrzymywano popiół i potaż dodawany jako topnik w pierwszym etapie wytopu, kiedy wraz z oczyszczonym piachem przepalano podstawowe składniki łącznie z tzw. stabilizatorem tj. węglanem wapnia łatwo dostępnym w wychodniach skał kredowych na Płaskowyżu Nałęczowskim. Tak korzystne, w domenie królewskiej na Płaskowyżu Nałęczowskim, skumulowanie surowców niezbędnych do uruchomienia i rozwoju wytwórczości szklarskiej najpewniej wykorzystał już Kazimierz Wielki w swoich przedsięwzięciach osadniczych i obronnych na Lubelszczyźnie. Z jego fundacji, przy wykorzystaniu królewskich czyli państwowych zasobów surowców i zapewne głównie bezpłatnych powinności, stanęły mury obronne Lublina i Wawol-

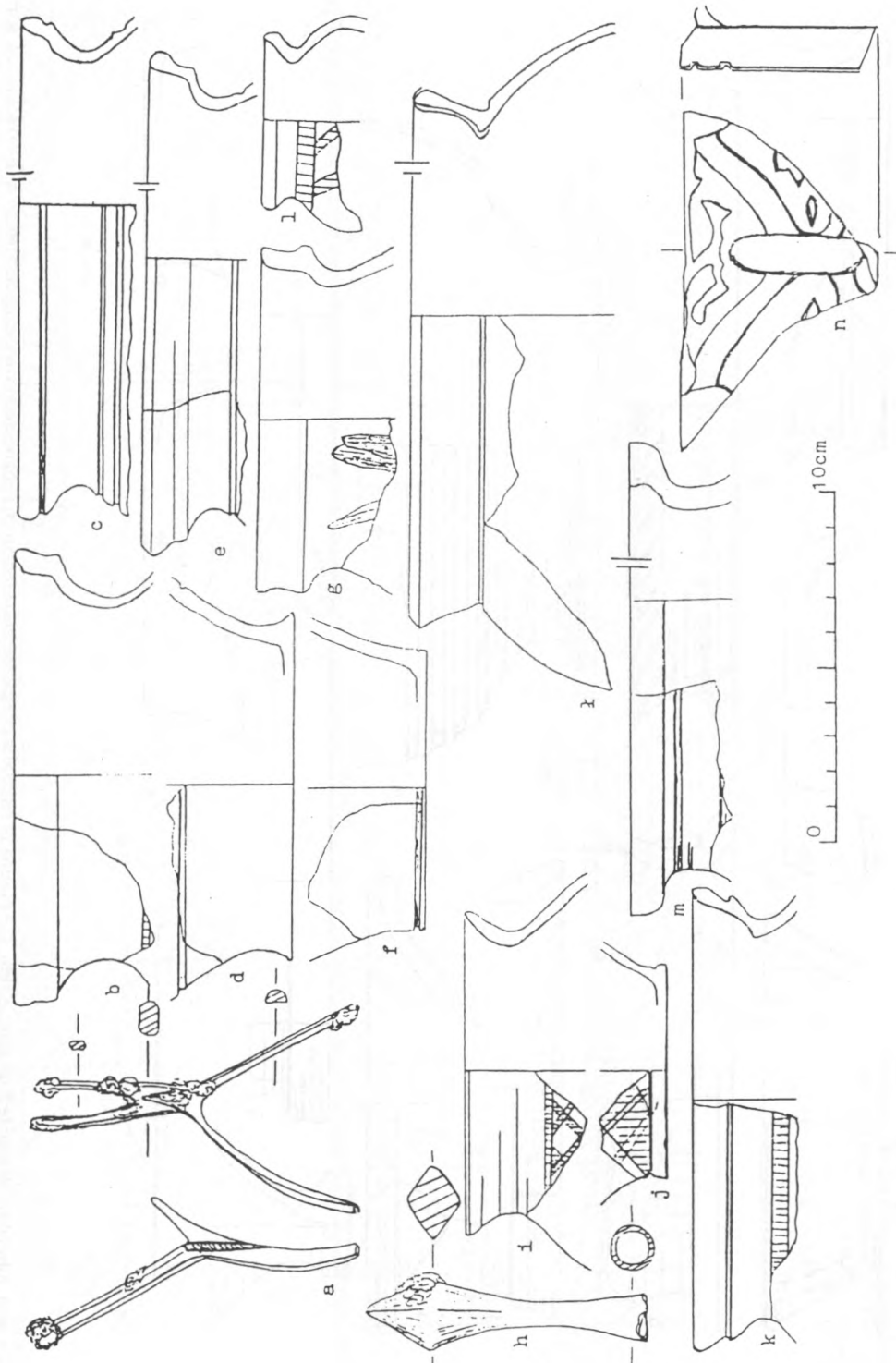

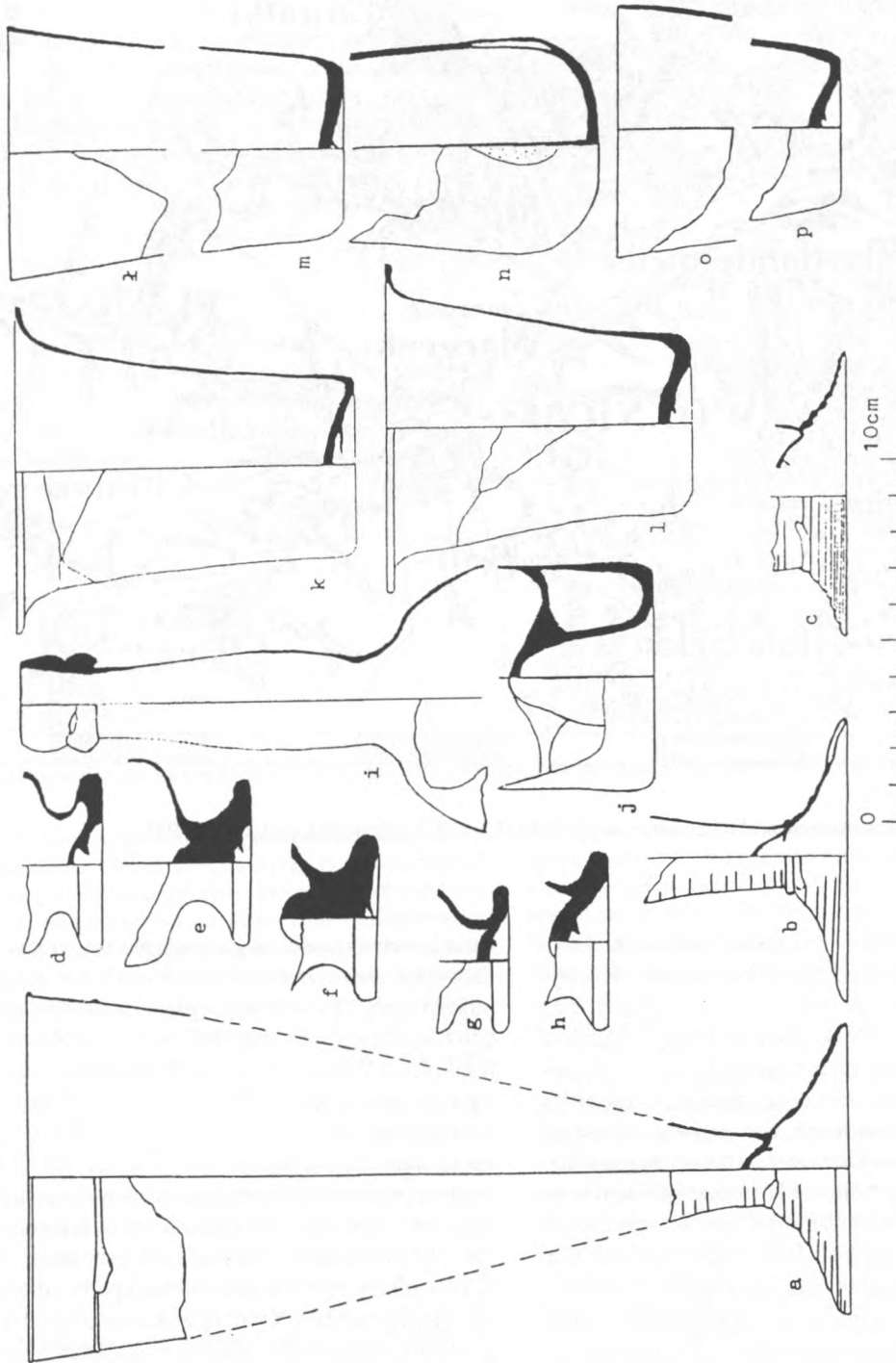
Ryc. 4. Wąwolnica, woj. lubelskie, Wzgórze Kościelne – stan. 1. Wykop 3/2000 z podziałem na odcinki: 3W/2000 i 3E/2000 oraz przekrojami i rzutem odkrytych murów obronno-mieszkalnej wieży I/E na siatce pomiarowej o oczku 1,00 m x 1,00 m.

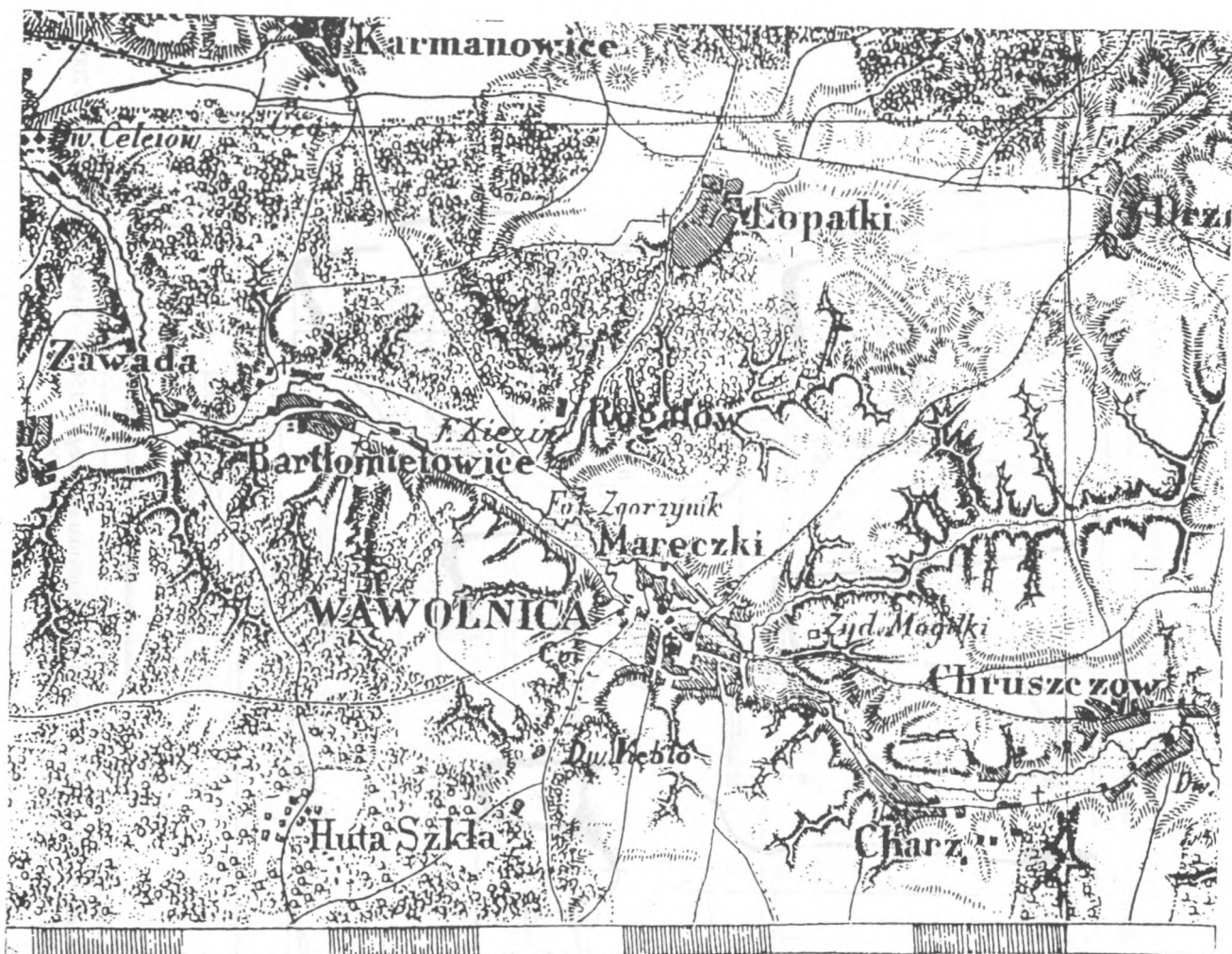
Ryc. 5. Wałwolnica, woj. lubelskie, Wzgórze Kościelne – stan. 1. Fragmenty naczyń wczesnośredniowiecznych i późnośredniowiecznych z badań w 2000 roku: a, f, g, p, l – z warstwy 5, wykop 1/2000; b, c, d, j, o z warstwy 2, wykop 1/2000; h, i – z warstwy 11, wykop 1/2000; k, l – z warstwy 7, wykop 1/2000; e – z warstwy 5, wykop 2/2000; m – z warstwy 5, wykop 3/2000; n – z warstwy 5a, wykop 3/2000.

Ryc. 6. Wąwolnica, woj. lubelskie, Wzgórze Kościelne – stan. 1. Zabytki późnośredniowieczne i nowożytnie z badań w 2000 roku: a – z warstwy 8, wykop 1/2000; b, d – z warstwy 4, wykop 1/2000; c, e, f – z warstwy 5, wykop 1/2000; g, i, n – z warstwy 11, wykop 1/2000; h, i, j – z warstwy 5, wykop 2/2000; k – z warstwy 11, wykop 2/2000; l, m – z warstwy 5, wykop 3/2000.

Ryc. 7. Wąwolnica, woj. lubelskie, Wzgórze Kościelne – stan. 1. Zabytki szklane. Z badań w 1999 r.: a-c z zasypu piwnicy budynku spalonego w 1567 r. – wykop I/1999. Z badań w 2000 r.: d-f z warstwy 11, wykop 1/2000; g – z warstwy 11, wykop 2/2000; h, j – z warstwy 7, wykop 3/2000; i, k-p z warstwy 5a, wykop 3/2000.

Ryc. 8. Fragment Mapy Kwatermistrzostwa z 1836 r., oryg. AGAD, fot. R. Kazimierski, neg. PKZ 69958.

nicy oraz w Kazimierzu Dolnym i Lublinie murowane obwo-
dy zamkowe z obronno-mieszkalnymi budowlami wieżowy-
mi. Te ostatnie budowle, a przede wszystkim fundacji tego
władcy zespół dominikanów i kaplica św. Trójcy w Lublinie
oraz świątynia św. Wojciecha w Wąwolnicy z całą pewno-
ścią miały przeszklone gotyckie otwory okienne. Część z nich
prawdopodobnie otrzymała drogie, wielobarwne witraże ale
większość otworów przeszklona została tańszymi gomółka-
mi z gorszego technologicznie szkła, pozyskiwanego w le-
śnych hutach nielicznych jeszcze wówczas i korzystających
z surowców w dużych majątkach królewskich i kościelnych.
Pozwala to wstępnie wiązać organizację wąwolnickiej leśnej
huty szkła z działalnością gospodarczą administracji pań-
stwowej w królewskim kluczu majątkowym. Nie wykluczone,
że przy tym przedsięwzięciu korzystano z pomocy ducho-
wieństwa i to raczej zakonnego, nastawionego na samowy-
starczalność i posiadającego doświadczenie w organizacji
warsztatów wytwórczych i ekip budowlanych niezbędnych
przy realizacji dużych inwestycji murowanych. różnych ga-

łęziach wytwórczości i organizacji placów budowy. Zgroma-
dzone dotychczas materiały źródłowe wskazują, że przynaj-
mniej połowy XIV w. mogą sięgać początki huty szkła i warsz-
tatu szklarskiego przy stacji królewskiej w lokowanym przez
Kazimierza Wielkiego mieście Wąwolnica. Być może, już z
tego warsztatu w XIV-XVI w. wyszły znalezione w Wąwolni-
cy fragmenty naczyń fletowatych oraz pokrewnych im wy-
sokich konicznych szklanice (ryc. 7: a, b, c) jak też takie same
i cylindryczne szklanice znalezione na średniowiecznym for-
talicjum w pobliskim Wojciechowie (I. Kutyłowska 1996,
ryc. 7). Królewska wytwórnia szkła przy stacji królewskiej
w Wąwolnicy zapewne przynajmniej pod względem organi-
zacyjnym przeszła w XV w. łącznie z parafią pod opieką ty-
sogórskich benedyktynów i funkcjonowała tam jeszcze w XVII
w. o czym świadczy pozyskany z wykopu 3/2000 duży zbiór
szkła (ryc. 7: d-p) zawierający ponad sto partii przydennych
gotowych szklanek bądź nieudanych pucharków dzwono-
waty (tab. 2).

LITERATURA

- Janas E.
1992 *Z dziejów Wąwolnicy w XVII i XVIII wieku*, [w:] *Dzieje Wąwolnicy (do roku 1918)*, Wąwolnica, s. 73-89.
- Kutyłowska I.
1996 *Późnośredniowieczne grodzisko z zabudową murowaną w Wojciechowie koło Lublina*, „*Archaeologia Historica Polona*”, t. 3, s. 55-72.
1999 *Znaleziska z kaplicy Trójcy Świętej w Lublinie pozyskane w trakcie prac konserwatorskich i badań architektonicznych prowadzonych po 1971 roku*, [w:] *Kaplica Trójcy Świętej z Zamku Lubelskim, Historia, teologia, sztuka, konserwacja*, Lublin, s. 51-80.
2000a *Nowe dane do badań nad początkami miasta Wąwolnicy i jego murowanej świątyni p. w. św. Wojciecha (pozyskane podczas nadzorów archeologicznych w 1999 r.)*, APŚ, t. 5, s. 173-180.
2000b *Miasto, zamek i sanktuarium na Wzgórzu Kościelnym w Wąwolnicy*, [w:] *Archeologiczne odkrycia na obszarze Kazimierskiego Parku Krajobrazowego*, Lublin, s. 55-68.
- Nowak B.
1991 *Rzemiosło Lublina od XIV do połowy XVI wieku*, Lublin.
- SGKP
1880 *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 3, s. 230, Warszawa.
- Sochacka A.
1987 *Własność ziemska w województwie lubelskim w średniowieczu*, Lublin.
1992 *Wąwolnica w systemie zarządu średniowiecznej Lubelszczyzny*, [w:] *Dzieje Wąwolnicy (do roku 1918)*, Wąwolnica, s. 28-39.
- Sułowska M.
1975 *Czwartek w Lublinie*, ZOW, R. 41, nr 3, s. 153-157.
- Szczygieł R.
1992 *Relokacje Wąwolnicy w XV i XVI wieku oraz ich wpływ na rozwój miasta*, [w:] *Dzieje Wąwolnicy (do roku 1918)*, Wąwolnica, s. 58-70.
- Sztetyło J.
1978 *Rzemiosła metalowe wraz z uzbrojeniem*, [w:] *Historia Kultury Materialnej Polski w zarysie*, t. 2, s. 73-108.
- Wiśniewski S.
1992 *Wąwolnica w okresie zaborów (1795-1918)*, [w:] *Dzieje Wąwolnicy (do roku 1918)*, Wąwolnica, s. 93-112.
- Żywicki J.
1997 *Neogotyckie kościoły Ksawerego Dionizego Drozdowskiego*, „*Nasza Przyszłość*”, t. 87, s. 285-322.

IRENA KUTYŁOWSKA

UNKNOWN SOURCES ON THE HISTORY OF WĄWOLNICA FROM THE EXCAVATIONS CARRIED OUT IN 2000

In 2000, the verification-sondage excavations in Wąwolnica, at Wzgórze Kościelne (Church Hill), site 1 (Fig. 1) were carried out as a continuation of the sondage from 1999 at the part of the site which now constitutes the yard around the church (Kutyłowska 2000a, 2000b). The yard is being modernised and the new paving is already making it difficult to undertake exploration on a larger scale. In one of the surface trenches, prepared as sub-crust for new paving (laid in 2000 at an alley leading to the stairs at the north-eastern slope of Wzgórze Kościelne) traces of two walls were recorded: wall 1A and wall 2A (Fig. 2).

In 2000, verification-sondage trenches 1/2000, 2/2000 and 3/2000 (Figs. 1, 3, 4) some 36 sq. metres were examined, and 2848 artefacts were unearthed, of which 1441 were made of glass and more than 50 were metal. Chronologically, these items spanned the period of time from early Middle Ages to modern times (Tab. 1, 2). Further source materials were obtained which support the establishment and fortification by Kazimierz the Great of the city of Wąwolnica at Wzgórze Kościelne as well as funding a royal station within its limits which included a stone-made two-levelled church of St. Wojciech and an adjoining defence-dwelling tower to its north, which was only discovered this year. The tower is symbolically recorded as I/E (Figs. 1, 4). In the south-western part of today's yard adjacent to the church, at the burial ground (Fig. 3), two phases of utilisation were distinguished: graves 4 and 5 from

the beginning of the 19th century, and graves 1, 2, 3 from the second quarter of that century, when, after the annulment of the Convent of Benedictines from Łysa Góra in 1819 and in the process of new ownership divisions in the years 1819 - 1821 the new limits of the yard at Wzgórze Kościelne were defined by means of walls in, by then a lay parish of Wąwolnica. The ultimate closure of this cemetery is connected with the erection of a big one-storied stone-made bell tower on the levelled graves in 1869 - wall no. 1 in trench 1/2000 (Fig. 3).

From the excavated trenches a rich collection of glass items was obtained as well as some waste from glass production (Fig. 5) which points to a functioning of a glassworks at the royal station in Wąwolnica. It used the glass mass obtained from a forest glassworks functioning within the limits of the royal lands in the vicinity of Wąwolnica, at the territory of today's village of Huta. It is the first glass producing complex of this type in the Lublin region which is so well supported by both archaeological as well as written and cartographic sources. The origins of this production can be connected with the activity of Kazimierz the Great and his settlement and defence enterprises in the Lublin region which were based on the royal, that is state, resources.

The obtained artefacts which chronologically span the period of time from early Middle Ages to the modern times (Figs. 5, 6, 7) broaden our knowledge about the material culture of the Lublin region.